

i dr Težak, a i ja sam ih ovdje naveo. Ali i ktetici *čakovački*, *brdovački*, *vrbovački* mogu ostati u književnoj upotrebi zbog sustavnosti književnoga jezika. Prema tome rješenje bi bilo: *Čakovec* - *Čakovca* - *čakovački* i *čakovečki*; *Brdovec* - *Brdovca* - *brdovački* i *brdovečki*. Tako bismo piscu i govorniku preporučili na volju da odaberu ktetik kakav im je bliži, tj. koji im se više uklapa u njihovo jezično shvaćanje. Na taj se način izbjegava isključivost i nezadovoljstvo, ostvaruje se slobodan izbor između dviju opravdanih mogućnosti, pa mogu biti zadovoljni i štokavci i kajkavci, a jezik ipak nije izgubio na stabilnosti s obzirom na rijetkost takvih pojava u književnom jeziku. Tako onda ne bismo morali prigovarati Antunu Gustavu Matošu da je pogriješio nazvavši svoju pjesmu *Hrastovački nokturno* prema toponimu *Hrastovec*, odnosno da je sâm sebe drugom prilikom i u drugom tekstu demantirao kad je napisao »krapovečki« prema toponimu *Krapovec*. Treba dopustiti i jeziku i piscu više slobode kad za to ima opravdana razloga.

Sličnih dubleta i sličnih izuzetaka ima u književnom jeziku priličan broj. Zaista, nisu poželjne, ali kad se s opravdanjem pojavljuju, ne treba ih negirati. U tom smislu možemo odgovoriti i dru Vinku Dorčiću na njegovo pitanje u 1. broju Jezika g. 1974. mogu li postojati istovremeno *Bašćanska Draga* i *Bašćanska ploča*. Po prikazanom rezoniranju ja mislim da mogu: *Bašćanska Draga* je toponim u čakavskom kraju na Krku slično kao i *Cerje Vrbovečko* u kajkavskom kraju kraj Vrbovca, a *Bašćanska ploča* je redovni i pravilni oblik u štokavskom književnom jeziku za štokavski ktetik prema toponimu *Baška*. I na taj način mogu biti zadovoljni i čakavci i štokavci, a nikakva se jezična povreda nije dogodila.

Ne valja takvo rezoniranje shvatiti kao »Pomoz' Bog, čaršijo, na dvije strane!«, nego treba promatrati jezik i jezične pojave prema funkcionalnosti jezičnog izraza, a ne samo po pravilima koja zapravo izvlačimo sami iz jezika. Na sličan način predlažem i ktetike *pulski* i *puljski* prema toponimima *Pula* s obzirom na istarsku praksu *Pula* i *puljski* (od Pulj).

O PROBLEMU ODREĐIVANJA FRAZEOLOGIZMA

Stefan Rittgasser

Intenzivni razvoj mlade lingvističke grane frazeologije uvjetovao je postavljanje mnogih pitanja s novog gledišta. Nerijetko se čuju glasovi da je potrebno njezin objekt, tj. frazeološke jedinice¹ *imati soli u glavi*, *ostaviti na*

¹ Frazeološke jedinice ili frazeologizmi ustaljeni su izrazi, sastavljeni od dviju ili više riječi, a značenje im obično ne proizlazi iz značenja sastavnih dijelova. Usp. W. Friederich,

cjedilu, (pro) davati rog za svijeću, prva lasta, ni rod ni pomoz bog, za babe brašno, pa (i) mirna Bosna određivati »strogo lingvistički«.

U potrazi za metodom koja bi zadovoljila tom zahtjevu čini nam se metoda kolokacije jedna od najprikladnijih.²

Mi želimo pokazati na materijalu hrvatskoga jezika kako taj postupak može biti koristan pri rješavanju problema kao što su razlučivanje frazeologizma od »nefrazeologizma« i određivanje polisemije. U središtu naše pažnje bit će paradigmatički i sintagmatički odnosi frazeoloških jedinica, specifičnost semantičkog okruženja pojedinog frazeologizma.

Da bi frazeologizam u govoru mogao izvršiti svoju funkciju, potrebno je da se poveže s jednom ili više leksičkih jedinica odnosno dijelom mnogostrukih složene rečenice. Frazeologizam *ostaviti na cjedilu* zahtijeva određeni subjekt (obično 'osobu') u nominativu i objekt ('osobu') u akuzativu:

»... jer *Serafinu* ne treba drugo nego gulaš, i *on* će svoju cilindračku, blitvinsku *inteligenciju* *ostaviti* prvom prilikom *na cjedilu* zbog gulaša...«. (Krlježa, *Forum*, 1962, 2.) »A ako je žena riskirala da se osramoti, *on je ne će ostaviti na cjedilu*.« (Isto, 1.)

Jedan drugi frazeologizam *gdje je vrag rekao laku noć* iziskuje riječi semantičkog polja 'teritorij' (naselje, kraj):

»A drugo su *brdski zmijoglavi komšiluci*, *tamo je i vrag rekao laku noć*.« (Božić, *Kurlani*.)

Takvi obligatorni kolokati čine s frazeologizmom određenu, usko povezanu strukturu koju nazivamo konfiguracijom.

Konfiguraciju, čiju jezgru predstavlja frazeologizam, analizirat ćemo s gramatičkog i leksičko-semantičkog stanovišta. Na taj ćemo način dobiti semantičke klase leksičkih jedinica koje okružuju frazeologizam, kao i njihovu sintaktičku funkciju, što će nam pomoći pri određivanju značenja određenog frazeologizma odnosno njegove polisemije.

Moderne deutsche Idiomatik, München, 1966, str. 7; A. Menac, »O strukturi frazeologizma«, *Jezič*, XVIII, str. 1; A. Menac, »Svoje i posuđeno u frazeologiji«, *Strani jezici*, Zagreb, 1972, str. 9.

² Ideja da se jezični elementi analiziraju na temelju njihova okruženja nije nova; nazivamo je latentnu i prije 20. vijeka, izraženija je u djelima Ch. Ballyja, F. de Saussurea, L. V. Ščerbe, V. V. Vinogradova, Z. Hartisa i drugih, dok je kao metoda usko povezana s pojmovima *lexikalische Solidaritäten* E. Coseriuja, *syntaktische Felder* W. Porziga, *distributivnyj analiz značenij* Ju. D. Apresjana. M. T. Tagiev je po našem mišljenju prvi koji je »metodu po okruženju« razradio za frazeologiju i s uspjehom je primijenio kod određivanja glagolskih frazeologizama ruskoga jezika u monografiji *Glagol'naja frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka*, Baku, 1966.

U ovom ćemo se članku ograničiti na eksplikaciji glagolskih frazeologizama. Imenice koje s glagolskim frazeologizmom ulaze u konfiguraciju označuju: a) 'osobu', b) 'ne osobu' c) 'predmete' i d) 'apstraktne pojmove'.³

Kad kažemo 'osobu' mislimo na klasu koja obuhvaća: vlastito ime i imena, imenice koje se mogu svesti na 'čovjek', 'razumno biće', odnosno na 'ljudstvo', 'skupina ljudi' – kao i zamjenice istih imenica:

»... ma kažem ja jutros sam sebi, samo da mi *Šaliveštar* ne ustane na livu nogu ...«. (Božić, *Kurlani*.)

»Je li, *mangupe*, je li da je veliko *stajati na vlastitim nogama?*« (Raos, *Vječno žalosni smijeh*.)

»Takvim *kritičarima* često *polazi za rukom* da za sobom povuku veliki dio čitalaca a i pisaca.« (Barac, *Članci i eseji*.)

»Eto, sada je na redu *Sarajevo, momčad* kojoj *gori pod nogama* i, koja se upravo sada zahuktala.« (*Iz novina*.)

»Rakićevo se *pokoljenje* moralo braniti od kleveta da je *okrenulo leđa* »domaćoj grudi« ...«. (Pavletić, *Protivljenja*.)

U kategoriju b) 'ne osoba' spadaju imenice koje označuju živa bića, a ne pripadaju kategoriji a):

Otkad su njegovi *konji prešli u druge ruke* niti su lijepi niti brzi kao prije.

Konji su *išli nogu na nogu* i tako smo tek predveče stigli u grad.

Kategorija 'predmet' obuhvaća i obrađenu i neobrađenu materiju:

»No, najvažniji razlog zbog kojeg nova *skijališta niču kao gljive* poslije kiše svakako je u tome što im je jeftina i gradnja i upotreba.« (*Iz novina*.)

»Nije u pitanju rentabilitet posla, jer ni *dinari ne padaju s neba*, nego odnos prema radu, koji se i ovdje, u izmijenjenim okolnostima privredivanja, može poboljšati.« (*Iz novina*.)

U četvrtu kategoriju 'apstraktni pojmovi' ulaze imenice koje označuju proces, radnju, svojstva, vrijeme, način, uzrok, rezultat i sl.

»*Plan, ciljevi i zadaci* radi kojih su došli – sve je *palo u vodu* i postalo iluzija.« (*Iz novina*.)

»Jer meni je *grčki*, tako reći, od praiskona bio *Ahilova peta*« (Raos, *Vječno žalosni smijeh*.)

³ Usp. M. T. Tagiev, op. cit., str. 52. i 53; F. Hundsnurscher, *Neuere Methoden der Semantik*, Tübingen, 1971, str. 38.

Ako u konfiguraciju kao dopunski elementi ulaze imenice samo jedne kategorije imamo frazeologizme s homogenim okruženjem, a ako ti elementi pripadaju dvjema, trima ili svim kategorijama dobivamo frazeologizme s nehomogenim okruženjem. Različito ili nehomogeno okruženje pokazuje frazeologizam *nicati kao gljive (poslije kiše)*. Osim kategorije 'predmet' moguće su kategorije 'osoba' i 'apstraktni pojmovi':

skijališta	
časopisi	
zgrade	
.	
ljudi	
pjesnici	<i>niču kao gljive (poslije kiše)</i>
.	
želje	
ideje	
.	

Što se tiče obligatorne dopune frazeoloških jedinica razlikujemo jednovalentne, dvovalentne i viševalentne (koje isključujemo). Frazeologizmi *imati soli u glavi, ustati na lijevu nogu, obrati bostan, živjeti kao bubreg u loju, gorjeti pod nogama, pasti u vodu* jednovalentni su frazeologizmi, budući da je za potpunost njihovih konfiguracija potreban samo jedan elemenat, subjekt (imenica, zamjenica) u nominativu odnosno dativu (logički subjekt). Suprotno ovima zahtijevaju frazeologizmi *ostaviti na cjedilu, biti na čelu, poći za rukom, imati na zubu* dvije dopune, oni su dvovalentni.

Važnost specifičnosti konfiguracije, odnosno njezinih dijelova, pokazat ćemo na nekoliko primjera. *Imati soli u glavi* i *pasti u vodu* jednovalentni su homogeni frazeologizmi. Kod prvoga nastupaju kao subjekt isključivo imenice sa značenjem 'osoba':

»... tvrdi moj *bošnjo* (sic), ime ti je slano, tamo od usore i soli, a tako ti je malo *soli u glavi* . . .« (*Forum*, 1970, 3.)

Ništa ne mijenja na stvari ako isti frazeologizam nastupa u svom varijantnom obliku:

»A ko stoji iza potpisa »Orjunaš«: dvor, vojska, žandari, . . . *Ima soli i u mojoj tikvi*.« (Božić, *Kurlani*.)

Nasuprot prvom frazeologizmu *imati soli u glavi*, obligatorni subjekt frazeologizma *pasti u vodu* jesu 'apstrakta'. Slaže li se *pasti u vodu* s imenicom

koja označuje neku drugu semantičku kategoriju. mijenjaju se bitno sadržaj i struktura rečenice:

Ivan je pao u vodu.

Krava je pala u vodu.

Kamen je pao u vodu.

Elementi gornjih primjera temelje se na slobodnim vezama sa širokim mogućnostima zamjene. Rečenica *Plan je pao u vodu* dopušta dvoznačnu interpretaciju, što je moguće samo zato, jer se pod 'plan' jednom razumijeva 'intencija', 'namjera', – subjekt je dakle (u tradicionalnom smislu) 'apstraktni pojam' – i rečenica znači otprilike 'namjera je propala'; dok se drugi put pod 'plan' razumijeva 'skica na papiru', 'smotak papira s izrađenom skicom' i ništa se ne razlikuje od primjera gdje imamo subjekt 'predmet' s predikatom i oznaku mjesta.

Posljednji primjer pokazuje jasno selektivnu ulogu semantičke kategorije. Iz istog se primjera vidi koliko je važna distribucija značenja (semema) određene riječi (leksema).⁴

Razmotrimo dvovalentni frazeologizam *imati na zubu*. Njegovo je obligatorno semantičko okruženje s jedne strane subjekt koji označuje 'osobu' i s druge strane isto tako objekt sa semantikom 'osoba':

Profesor ga (Ivana) ima na zubu (zbog djevojke).

Promijenimo li tu rečenicu u:

Profesor ima na zubu rupu.

Profesor ima na zubu zlatnu prevlaku.

Profesor ima na zubu, koji je jučer popravio, ponovo rupu.

ili zamijenimo profesor s kotač (stroja)

Kotač ga ima na zubu.

nastane slobodna veza riječi, koje se mogu po miloj volji mijenjati i dopunjavati – kako nam to pokazuju gornji primjeri.

Obratimo pažnju na frazeologizam *polomiti zube* i na frazeologizam *polomiti noge*. Kao dvovalentan frazeologizam *polomiti zube* razlikuje se od gore promatranog *imati na zubu* svojom dopunom – koja je obično 'apstraktni pojam', a nikada 'predmet'.

⁴ Ju. D. Apresjan je posve u pravu kad kaže da značenje (semem) predstavlja manju semantičku jedinicu od riječi (leksema), tako da je prikladnije istraživati ne distribuciju riječi kao takvih, nego distribuciju njihovih značenja, distribuciju leksičko-semantičkih varijanata pojedine riječi (pojedinih leksema); usp. »Distributivnyj analiz značenij i strukturnye semantičeskie polja«, *Leksikografičeskij sbornik*, V, str. 55.

»... trebalo je Barkoviću mnogo hrabrosti da se uhvati ukoštac sa suvremenom *problematikom na kojoj su polomili zube i pisci* na čije djelo kritika gleda dobrohotnije.« (Mandić, *Uz dlaku.*)

Sličan je, a ipak bitno različit od prethodnog frazeologizma *polomiti noge*. Prema podacima Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika⁵ taj je frazeologizam monosem. Suprotno tome mi smatramo da je on mnogoznačan i to zbog svoje jednovalentnosti odnosno dvovalentnosti. U rečenici

Polomih noge (hodajući cijeli dan)

može se *polomiti noge* interpretirati 'mnogo proći', 'mnogo se nahodati', dok u rečenici

»Ja polomih noge za tobom.« (Raos, *Vječno žalosni smijeh.*)

pridolazi još jedna nijansa, jedan semantički element 'briga-žurba-muka'. Drugi primjer pokazuje i drugovrsnu strukturu, on se razlikuje svojom dvovalentnošću.

Ovaj kratki ekskurs pokazuje da frazeološku jedinicu treba određivati funkcionalno semantički, tj. prema njenoj sintaktičkoj funkciji, a na temelju specifičnog okruženja – kolokacije. Po našem mišljenju potrebno je poći korak dalje te analizirati ne samo elemente koji ulaze u konfiguraciju kao dopunski elementi jezgre-frazeologizma, nego i semantičko okruženje same konfiguracije kao cjeline. Takav bi postupak pridonio rješenju i takvih problema koji nam se trenutno čine nerješivi kako u odnosu na homonimiju tako i u odnosu na polisemiju. Primjena predložene metode po okruženju mogla bi koristiti pri određivanju frazeoloških varijanata; za pronalaženje frazeoloških ekvivalenata dvaju ili više jezika čini nam se sasvim pouzdanom.

SUVREMENI PROBLEMI TVORBE RIJEČI*

Stjepan Babić

Razumijevanje odnosa u tvorbi riječi omogućuje u velikoj mjeri bolje poznavanje našega jezika s više strana. Ne samo što omogućuje bolje razumijevanje rječničkoga blaga i normalniju i plodniju tvorbu novih riječi, nego i jasnije poglede na druge jezične pojave: na jednačenje suglasnika po zvučnosti i mjestu tvorbe, na gubljenje suglasnika, na kraćenje i duljenje osnovnih

⁵ MS, Novi Sad, 1971, s. v.

* Ovo je referat napisan i na vrijeme predan za VIII. kongres jugoslavenskih slavista, ali nije održan zbog autorove bolesti zadobivene u prometnoj nesreći.